

DİL İNCELEMELERİNDE ANLAM BAĞININ GEREĞİ

*Kerime ÜSTÜNOVA**

ÖZET

Bilindiği gibi iletişim açısından dil, en yalın bir anlatımla kodlama ve kod çözme olarak tanımlanır.¹ Sözcükler ise kodlanmış göstergelerdir. İnsan zihninin gücünü, yaratıcılığını, yeteneğini yansıtan dil, gösteren ve gösterilen diye adlandırılan iki yöne sahiptir. Bu da; dilin bir biçimsel, bir de anlamsal yanının olduğu ve dille iletişimin bu iki özellikte birlikte gerçekleştiği anlamına gelir. O zaman dil incelemelerinde, biçimbirimler, ilişki kurdukları bütün içinde hem biçim hem anlam yanlarıyla değerlendirilmeli ve çalışmalar bu doğrultuda olmalıdır.

ABSTRACT

Necessity of Meaning Connection in the Studies of Language

As is known, from the standpoint of communication, language, in its simplest explanation, is defined as coding and decoding. Words are thus coded signs. This in turn means that language has both formal and semantic aspects and that communication through language is carried out with both these characteristics together. Language which reflects the power, creativity and capability of the human mind has two aspects which are categorized as designating and be designated. Therefore, in linguistics, morphemes should be evaluated with both their formal and semantic aspects in the total context in which they appear and studies should be done in this direction.

Kimileri dilin gücünü, gizemini, karmaşıklığını, erişilmezliğini anlatmak için görünmeyen yanı, görünen yanından daha büyük olan buzdağına benzetirler. Düşünürler ki, dilin bir su yüzünde olan sese, biçime dökülmüş somut yanı; bir de suyun altında kalmış, duyulmayan, görülmeyen; ama hep varlığı hissedilen soyut yanı vardır: Yüzey ve derin yapısı.

* *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü*

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aksan, D., *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Engin Yayınevi, Ankara, 1995, s. 23.

Bu söylenenler, tüm dil birimleri için geçerlidir. Bu bağlamda dili oluşturan birimlerin bir görevsel, bir de anlamsal işlevleri vardır diyebiliriz. Biçimbirimler, görevlerini yerine getirirken bu iki işlevi birbirinden ayırmaksızın yapmaktadır. Örneğin; ad durum ekleri; işletim ardıkları olarak geldiği adı ileriye taşımak, ya ad değerinde bir birime, ya da bitmiş eyleme bağlamak zorundadır. Bu, onların biçimsel işlevidir. Diğer yandan geldikleri birimle bağlandıkları birim arasında yönelme, uzaklaşma, kalma vb. ilgisi kurmaktadır. Bu da, onların anlamsal işlevidir. Zaten bu ekleri adlandırırken, çekim eki ile biçimsel işlevini, yönelme durum eki vb. ile anlamsal işlevini anlatmış oluyoruz. *Koşmamak* sözcüğündeki {-mE} eylemden eylem yapan olumsuzluk ekinin bir eyleme gelip ondan bir işi, oluşu, hareketi anlatan eylem yapışı biçimsel işlevi; anlattığı hareketin yapılmadığını göstermesi de, anlamsal işlevi ile ilgilidir. Hatta ister türetim, ister işletim eki olsun, tüm ekleri *olumsuzluk eki*, *çokluk eki*, *iyelik eki* gibi anlamsal işlevlerini anlatan terimlerle çağırmanın bile, iletişimde onların anlamsal işlevlerini dikkate aldığımızı göstermez mi? Korkmaz, “*Şekil bilgisini yalnız başına kuru olarak ele alamayız. Onu sentaksla ve semantikte bağlı tutmak zorundayız. Çünkü o fonksiyonların teşekkülünde veyahut gelişerek, değişerek değişmelere, dallanmalara uğramasında o kullanım şekilleri büyük rol oynamışlardır. Morfolojiyi sentakstan ve semantikten tamamen ayırmayız. Nazari olarak ayırırız. Fakat bunlar birbiriyle her zaman irtibatlıdır.*”² derken biçimle anlamın ayrılmazlığına, birlikte değerlendirilmesi gereğine dikkat çekmektedir.

“*Okuyacaktım*” ve “*okuyacak*” eylemlerinde gelecek zaman eki olarak adlandırılan {-EcEK}’lerin işlevlerini aynı kefeye koyarak değerlendirebilir miyiz? *Okuyacak* eyleminde, hareketin gelecekte, şimdiden bilinmesi mümkün olmayan bir zamanda yapılacağı anlatılırken, *okuyacaktım* eyleminde artık gelecekteki bilinmeyen bir zamandan söz edemeyiz. Kendinden sonra gelen {-Dİ} biçimbirimi onun işlevini sıfırlamıştır. Çünkü olay yaşanmış, bitmiş ve söz söyleyen kişi olayın bir parçası olmuştur. {-EcEK}, burada yalnızca geçmiş zamanda yapılan bir tasarımı anlatmakla yükümlüdür. *Okuyacaktım* eyleminde eğer bir gelecek zamandan söz etmiyorsak, bu durumda adı geçen ekin gelecek zaman işlevinden söz etmek, ne kadar doğru olur?

Çocuk koşuyordu, peşinden koştum, yakalayamadım.

Çocuk koşuyordu, peşinden koştum, yakalayabildim.

Yukarıdaki iki örnekte tek fark; son cümlelerin birinin olumlu, diğerinin olumsuz oluşudur. Bu durum, *koşuyordu* eylemlerindeki {-yor} ekinin işlevinin belirleyicisi konumundadır. Her iki örnekte de {-yor},

² Korkmaz, Z., *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yayınları: 718, Ankara, 1999, s. 105.

kendinden sonra gelen {-Dİ} eki sayesinde zaman bildirme işlevini gerçekleştiriyor; ancak geçmişte birbirinden farklı iki sürerlik anlatıyor. İlkinde gerçekleşmiş bir koşma, ikincisinde niyet edilmiş, ama tamamlanamamış, yani gerçekleşmemiş bir koşma söz konusudur. Çocuk koşmak istemiş, girişimde bulunmuş, ama çabucak eylem sona erdirilmiştir. Burada şunu hemen belirtmeliyiz ki, {-yor} ekinin farklı işlevinin belirlenmesi, bütün içinde değerlendirilmesi sonucudur.

1994 yılında Türk Dil Kurumu Gramer Kolu, “Türkçede Fiil Çekimleri”ni tartışırken, konunun dilbilgisi kitaplarımızda yeterince ele alınmadığı vurgulanmıştır. Tartışmacılar biçimbirimlerin işlevlerini belirlerken, anlamdan bağımsız hareket edemeyeceklerini sıkça dile getirmişlerdir. Korkmaz, çok önemli bir gerçeğe parmak basarak, “*Bizde en büyük hata morfolojinin bir kalıp olarak, müstakil olarak ele alınması, sentaks ve semantikle bağlantısının hiç dikkate alınmamasıdır. Metot bakımından gramerlerimizin en eksik bölümlerinden biri budur. Önce bu hatanın silinmesi lâzım.*”³ demiştir. Uğurlu, “*Birçok dilde olduğu gibi Türkçede de bazı durumlarda şekil ve görev yüzde yüz örtüşmüyor. Bir şekil birden fazla görev üstlenemediği gibi, bir görev de değişik şekillere dağılmış olabiliyor. Meselenin bir bu yönü var. Bir de kuruluşu aynı iki cümlelerin duruma göre farklı algılanması söz konusu. Buna meselâ “aspekt” yani “görünüş” farkı denebilir. Bir cümlede, hareketin cereyan zamanı ile bakışın yöneldiği zaman noktaları farklı olabiliyor.*”⁴ diyerek dilde gösteren ile gösterilenin ya da biçimsel işlevle anlamsal işlevin her zaman örtüşmediğine dikkat çekiyor. Dolayısıyla iletişimde hangisinin kullanılacağı, ancak dilin anlam yanının ön plana çıkarılmasıyla gerçekleşecektir.

Bu durumu sözcükler için örneklendirelim: “*Bir zamanlar el bebek gül bebek derken, bugün gurbet ellerinde işten el çektirdiğini açıklaması elinde mi?*” Estetik açıdan yoksun bu cümledeki *el* sözcüklerinin cümlede kazandığı anlamın sözlükte verilen temel anlam (kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan bölümü) olmadığı açık. Sözcükler, kalıp yapı içinde çevrelerindeki sözcüklerle kurdukları ilişki sonucu anlam kazanmışlardır. Birinci *el*, nazlı, şımarık; ikinci *el*, yabancı memleket; üçüncü *el* (*çekmek*), görevden uzaklaştırmak; dördüncü *el*, gücü yetmek anlamındadır.

Görevsel, öncül, sözlüksel biçimbirim olarak değerlendirdiğimiz edatlar, sözlük anlamı olmayan, ama görev anlamı olan biçimbirimlerdir.⁵ *Kadar* edatının, (Türkçede edatın addan sonra gelip kendinden önceki ad

³ y.z.e., s. 109.

⁴ Uğurlu, M., *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yayınları: 718, Ankara, 1999, s. 99.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Adalı, O., *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, TDK Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1979.

değerindeki birime ekli ya da eksiz bağlanması gereği sonucunda) *eve kadar* öbeğinde eşitlik ilgisi kurması, iletişimde onun anlamsal yönüyle değerlendirildiğinin göstergesidir.

“*Uyuyormuş gibi yapıyor.*” cümlesinde {-yormuş gibi}’nin eylem çekim eki taşınmasına rağmen ulaç olarak değerlendirilmesi, anlamın hesaba katılması sonucudur.

Aramızda kimse olmazsa, ya da az kişi olursa onunla içli dışlı olurum.

Zarf tümleci görevindeki “*aramızda kimse olmazsa*” öbeği, cümle- nin yüklemine (içli dışlı olurum) sebep-sonuç, karşıtlık ilişkisi ile bağlanmış; yüklem anlamını sınırlamakta, bildirisini kısıtlamakta; olayın gerçekleşmesini şarta bağlamaktadır. Cümleyi iletişim anında “**Ben, bizim** *aramızda kimse olmazsa, onunla içli dışlı olurum; ben, bizim aramızda kimse olursa, onunla içli dışlı olmam.*”⁶ biçiminde algılamamız, soyut yapısının devreye girmesi yüzündendir. Cümlede *olmazsa* yerine *olmayınca / olmadığında / olmadıkça / olmadığı zaman* ulaçlarını getirdiğimizde anlamda bir değişiklik olmaz.

Aramızda kimse olmayınca, ya da az kişi olduğunda onunla içli dışlı olurum.

Burada dikkati çeken geniş zamanın şartı çekimine giren bir bitmiş eylemin (olmazsa-Ø/ olursa-Ø) ulaç işleviyle kullanılmasıdır. Aynı mantıktan yola çıkmış olacak ki, Gürsevin, “*Cümlede hiçbir zaman yüklem görevi taşımayan (dilek bildiren birkaç özel kullanım dışında) {-sA} eki, gramerlerin, devamlı yüklem görevi üstlenen “fiil kipleri” bölümünde değil, fiilden türemiş zarflar olan gerundiumlar kısmında verilmelidir.*”⁷ diyerek söz konusu ekin anlamsal işleviyle değerlendirilmesi gerektiğinde ısrar eder.

Durum, cümle için de farksızdır.

Asker başını çevirdi, işi anladı ve hemen yere atladı.

⁶ Eksilteler; 1. Özne yüklem ister, 2. Yüklem özne ister, 3. Tamlayan, tamlanan ister, 4. Tamlanan tamlayan ister, 5. Zarf yüklem ister, 6. Geçişli çatıdaki eylem nesne ister kurallarından hareketle doldurulup koyu renkle yazıldı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Üstünova, K., “Eksilti ya da Sıfır Tekrar”, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, I, sa. 1, Bursa, 1999, s. 93-105; Üstünova, K., “Cümlede Asıl Unsurlar: Özne İle Yüklem”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK Yayınları, I, sa. 582, Ankara 2000, s. 489-497.

⁷ Gülsevin, G., “Türkçede -sA Şart Gerundiumu Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK Yayınları, sa. 467, Ankara, 1990, s. 279.

Anlamsal ve biçimsel bağla birbirine bağlanan üç cümlelerin öznesi ortaktır. Dil tekrarı sevmediği için, en az çaba ilkesi, estetik vb. değerler nedeniyle hareketi yapan, birinci cümlede verilip diğerlerinde var sayılmış. Yani ikinci ve üçüncü cümlelerde özne eksiltisi yapılmış. Son iki cümlede özneler, yüzey yapıya çıkmadığı için cümlelerin öznesi yok diyebilir miyiz? Etken çatılı bir eylemin kurduğu cümlede yüklemdeki kişi eki ve bu doğrultudaki dil kuralları buna izin vermez. “Yüklem özne ister” kuralı özneleri üçüncü tekil kişi olarak belirler: O. Üçüncü kişinin *asker*’in göstergesi olduğu da, birinci cümle aracılığıyla algılanır. (*Asker başını çevirdi, asker işi anladı ve asker hemen yere atladı.*) Yüzey yapıda (özne + nesne + yüklem // nesne + yüklem // zarf tümleci + yönelme tümleci + yüklem) üç, iki, üç ögeli gözüken cümlelerin aslında (özne + nesne + yüklem // **özne** + nesne + yüklem // **özne** + zarf tümleci + yönelme tümleci + yüklem) üç, üç, dört ögeli olduklarını derin yapı aracılığıyla belirlemiş oluruz.

Oynamak istedi, durmaksızın şarkı söylemek, nara atmak.

Biçimsel olarak birinci cümle bitmiş; ikinci ve üçüncü, kesiktir. Çünkü yüzey yapıda yüklemeleri yoktur. *Aynı yapıdaki öğeden bir cümlede bir tane bulunur, birden fazlası sıralı cümleyi gerektirir*⁸ kuralı, oynamak / şarkı söylemek / nara atmak yapılarının belirtisiz nesne olarak kullanıldığı bu örnekte -bir yüklemeye bağlanan üç nesne olamayacağından- bizi yüklemeleri ortak kullanılan üç ayrı cümleye götürür.

*Oynamak istedi, durmaksızın şarkı söylemek **istedi**, durmaksızın nara atmak **istedi**.*

Yüzey yapıda kesik cümle görünümünde olan ikinci ve üçüncü cümlelerin yüklemelerini derin yapıdan çıkarmasaydık, *durmaksızın şarkı söylemek ve nara atmak* tam yargı bildirmediikleri için, bir başka deyişle çekimli eylem olmayıp eylemlilik oldukları için çözümlenemezlerdi. Yüklemesiz kesik cümleler çözümlenemez.⁹

-- *Kızımı bekliyorum. Ankara'dan gelecek.*

--- *Gecenin bu vakti?*

--- *Otobüs bulamamış.*

Örnekte soru bildiren bir biçimbirim bulunmadığı halde “Gecenin bu vakti?” cümlesinin soru cümlesi sayılması, başka nasıl açıklanabilir? Vurgu, tonlama ile cümleye soru kavramı katmak, aslında cümlelerin derin yapısının

⁸ Dizdaroğlu, H., *Tümcebilgisi*, TDK Yayınları:426, Ankara, 1974, s. 18, 42, 93, 117, 151, 162.

⁹ y.z.e., s. 487.

“Gecenin bu vakti **mi gelecek?**” iletişime dahil edilmesiyle, söylenmese bile söylenmiş sayılan eksiltelerin¹⁰ zihinde açığa çıkarılmasıyla mümkün olmaktadır. Eğer eksilteleri tamamlamazsak, “Gecenin bu vakti?” yargı bildirmediği için çözümlenemeyecek, hele olumlu eylem cümlesi olduğunun farkına bile varılamayacaktır.

Kim söylemiş beni Süheylâ'ya vurulmuşum diye ? (O. V. Kanık) cümlesi, sözü söyleyeni sorgulamak amacıyla kurulmamıştır. Amaç; ortaya atılan bir iddayı reddetmek, yalanlamak, belki meydan okumaktır. *Kimse Süheylâ'ya vurulduğumu söyleyemez.* Cümlede soru zamiri olduğu halde bunun bir soru cümlesi olmadığını, biçimsel yanı olumlu olan eylemin olumsuzluk işleviyle kullanıldığını, cümleyi oluşturan birimlerin birbirleriyle girdikleri anlam ilişkisi sonucunda, yani cümlenin soyut yanıyla anlıyoruz.

Bana bir bardak su verir misin? cümlesinin amacı da, zaten su verip vermeyeceğini sorgulamak değil; bir isteği rica yoluyla bildirmektir.

Ne yanar kimse bana âteş-i dilden özge

Ne açar kimse kapım bâd-ı sabâdan gayrı

Biçimce olumlu, anlamca olumsuz bu cümlelerde ne ne bağlaçları cümlelerin yüklemlerine yanmaz / açmaz olumsuzluk kavramı verirken; gayrı / özge edatları da derin yapıdaki olumlu cümlelerin iletişimde kullanımını şart koşar. Böylece yüzey yapısında iki cümle olan beyit, derin yapısında dört cümleyle ifade edilir.

*Yanmaz kimse bana / **bana** âteş-i dil **yanar***

*Açmaz kimse kapım / **kapım** bâd-ı sabâ **açar***

halini alır.

Söze duygusallık kazandırmak, hayal gücünü çalıştırmak amacıyla anlatımda kimi birimlerinin eksik bırakılmasıyla oluşturulan eksik yapıların dile kazandırılması da, yine derin yapının devreye sokulmasıyla olur. Burada dikkat edilecek tek şey, boşlukların kestirilebilir, tamamlanabilir özellikte olmalarıdır. Eksiklikle eksiltinin birbirinden iyi ayırt edilmesi şarttır. Ana dili konuşanlarca aynı biçimde tamamlanamayan, doldurulamayan boşluklar için -eksiklik- derin yapıdan söz edilemez. Ancak eksilteler, kestirilebildiği için derin yapıda bulunur. Derin yapının gün ışığına çıkarılması, beyitte gizlenen Türkçenin çok önemli özelliklerinden biri olan sentaktik paralelizmi de gözler önüne sermiştir. Her beyitte cümleler, birbirlerini tıpkı aynadaki yansımaları gibi tersinden tekrarlamaktadır.

yüklem + özne + tümleç // tümleç + özne + yüklem

yüklem + özne + tümleç // tümleç + özne + yüklem

¹⁰ bkz. Vardar, B., *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, ABC Kitabevi, Nova Print Basımevi, İstanbul, 1998, s. 95.

Dizelerdeki tersinden paralelizm, dizeler arasında düz paralelizme dönerek çift yönlü sentaktik paralelizm sergilemiştir. Tekrarları gizlemek, daha az anlaşılır kılmak, sanatlı söyleyişe ulaşarak dizelere estetik değer katma çabasının sonucudur.

--- Niçin gelmiyorsun?

--- Paramı bekliyorum.

Karşılıklı soru cevaptan oluşan bu iki cümlede cevap, “Paramı beklediğim için gelmiyorum.” olarak algılanır. Soru cümlesinin yüklemi ile cevabın yüklemi ortak kullanılmıştır. Dil tekrarı sevmediği için de, ortak yüklem cevapta tekrarlanmamış, derin yapıda bırakılmıştır. “Paramı bekliyorum” bir cümledir, ama adlaşarak yüklemnin sebebini, niçin yapılmadığını bildiren zarf tümleci görevini üstlenmiştir. Cümleyi yüzey yapıdaki biçimiyle değerlendirmeye alırsak, asıl cümlelerin öğelerini yanlış belirlediğimiz gibi anlamına göre çözümlerken de, olumlu eylem cümlesi dememiz gerekir. Ama bu cümle olumsuz eylem cümlesidir.

Bu kuşku, Tuğrul’u yakından tanıyan yüzbaşının aklına gelmemiş değildi.

Anlamına göre; biçimce olumsuz, anlamca olumlu diye tanımladığımız cümleyi, “*Bu kuşku, Tuğrul’u yakından tanıyan yüzbaşının aklına gelmişti.*” diye algılamamız, onu anlamsal yönüyle değerlendirdiğimizi gösterir.

Biraz yağmur yağdı mı, Bursa’nın arka sokaklarında yürüyebilirsen yürü!

Soru eki taşıdığı halde soru cümlesi olmayan, olumsuzluk bildiren bir birim almadığı halde olumsuz cümle olan bu örnekte etkin olan, cümlelerin anlamsal yanısıdır. (*Biraz yağmur yağınca, Bursa’nın arka sokaklarında yürüyemezsin.*)

İncelediğimiz örnekler gösterdi ki, geleneksel dilbilgisi biçime önem verir gözükse de, dil incelemelerinde anlamsal bağı yok saymak mümkün değildir. Türkçenin anlama dayalı bir dil olduğuna kimsenin itirazı yok. Cümleleri anlamına göre çözümlerken, tamamen derin yapı değerlendirmesi söz konusu. Sözcük türlerini incelerken, özellikle Türkçede ad soylu sözcüklerin görev adlarını cümleyi oluşturan birimlerle girdikleri ilişkinin belirlediğini hemen her dilbilgisi kitabında bulabiliriz. *Bu kitabı güzel kıza vereceğim. Bu kız, güzel konuşuyor. Güzeli severim.* örneklerinde *güzel* sözcüklerini sırasıyla sıfat, zarf, ad olarak değerlendirdiğimiz, onların biçimsel işlevleri yanında anlamsal işlevleriyle ilgili değil midir?

Sanırım itirazın çoğu cümle çözümlemeleriyle ilgili. Aslında itirazlar, dilin anlamsal yanına değil; biçim ile anlamın aynı çatı altında değerlendirilmesindedir. Mertol Tulum, “*Biz cümle tahlillerinde yüklem, fail, nesne, vs. diye ayırırız ama, o cümlenin taşıdığı anlam üzerinde hiç durmayız. Binaenaleyh herhangi bir zaman ile çekilmiş bir fiili bulunan cümlenin içine; bir edat getirirsiniz, bir zarf getirirsiniz. Cümlenin anlamını ona dayandırmış olursunuz. Orada zaman zaten ikinci plana düşer.*” dedikten sonra bunların dilin anlatım yönüyle ilgili olduğunu, yapısıyla ilgili olmadığını; bu tür konuların aspektin kapsamına girdiğini; normatif gramerlerde yer almasına gerek olmadığını ileri sürmektedir. Gerekçe olarak metinlere gitmenin şart olduğunu, cümle örneklerinden, paragraf tahlillerinden hareket etmenin gerektiğini göstermektedir. Ancak bir dilbilgisi kitabına sentaks bölümü konacaksa, mutlaka semantik bölümünün olması gerektiğini de belirterek biçimle anlam arasındaki bağı araştırmak zorunda olduğumuzu söylemektedir. Ercilasun da, anlamın ayrı olarak yapı bilgisi dışında ele alınması görüşündedir.¹¹ Oysa Gramer Kolunun 1993 yılında yaptığı toplantılarda, Ercilasun, biraz daha farklı bakmaktadır olaya: “*Metinlerde her ekin veya kuruluşun, her yapının kullanılışı nasıldır? İşlevleri nelerdir?... Bunları metinlerden hareket ederek bulup ona göre, onların üzerine bina ederek gramerimizi yazmıyoruz. Galiba en önemli konu bu. Zannediyorum şu tespit bu konunun en önemli noktalarından biridir: Şekil ve fonksiyon meselesi. Bu konuda umumiyetle fonksiyon ihmal edildiği için, şekli ihmal edip fonksiyona fazla ağırlık verelim gibi ifrattan tefrite doğru bir gidiş olmasın diye düşünüyorum. Hem şekle hem işleve, bence ikisine birden denk bir şekilde değer vermek lâzım.*”¹²

Aynı toplantıda “*Türkçe şekle değil manaya dayalı bir dil. Gramer yazarken de şekil yanında fonksiyonu da dikkate alıp tarifleri, kavramları bu esaslara göre açıklamak lâzım. Aksi takdirde çocuğa öğretemezsiniz. Çocuk ezberden öteye gidemez. Size öyle sorular sorar ki, siz verdiğiniz hükümlerde, yaptığınız tariflerde kendiniz geri dönmek zorunda kalırsınız.*”¹³ diyen Kemal Eraslan, 1994 yılındaki toplantıda, “*Bir diğer hakikat, Türk dilinin değişen bir yapıya sahip olmasıdır. Devamlı değişir. Kelime yapı bakımından değişir, ses yapısı bakımından değişir, manası itibarıyla değişir, kullanılışı itibarıyla değişir, fonksiyonu itibarıyla değişir. Bu kadar değişken bir yapıya sahip olan Türk dilinde grameri bir esasa bağlamak için muhakkak bir ölçü kabul etmemiz lâzım. Bu ölçüde de nispeten somut olan, bizi yanılmaktan kurtaran her halde şekildir. Gramer çalışmalarında benim gördüğüm kadarıyla hata, şekille fonksiyonu ve*

¹¹ *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yayınları: 718, Ankara, 1999, s. 95-105.

¹² *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı I*, TDK Yayınları: 600, Ankara, 1995, s. 11-12.

¹³ y.z.e., 35.

kullanılışı birbirine karıştırmaktan doğmaktadır.” diyerek bir önceki toplantıda söylediklerini reddetmektedir. Ancak Eraslan, dilin soyut yanını tamamen reddetmiyor. Onun ayrı tutulmasından yana. “Hiçbir yerde gramer taslağı soyuta göre hazırlanmaz. Ama alt yapı meselesi ele alınabilir, ayrı bir çalışma olarak. Yani bir cümlede neler kastedilebilir? Bir cümle fikri sabit kalmak suretiyle, maksadı sabit kalmak suretiyle daha nasıl ifade edilebilir? Bu fikrin ifadesi şekil yapısıyla ilgilidir. Şekil onu belirler. Bu da sizi Chomski’nin dönüşümcü gramerine götürür. Bu ayrı bir çalışma sahasıdır. Ama klasik gramer, tabii ki şekil, o şeklin kullanılışı, fonksiyonları ayrı ayrı ele alınarak yazılabilir.”¹⁴

Bütün bunlar bize şunu göstermektedir. Aslında hemen herkes, dilin anlam yanının da biçim yanı kadar önemli olduğunun, zaman zaman biçimi, anlama bağlı olarak açıkladıklarının farkında. Bu nedenle tam olarak reddedilemiyor. Belki de geleneksel bir yaklaşımla bir gramerde her ikisinin aynı anda değerlendirilemeyeceği düşünülüyor. Ancak biz, zamanla taşların yerine oturacağı, olmazsa olmaz bir nitelik kazanacağı düşüncesindeyiz. Çünkü dil bir iletişim aracıdır ve o aracın anlamsal yanıyla anlaşmaktayız. Biçimle anlamı birbirinden ayırmak söz konusu olamaz. İsmail Erdoğan’ın dediği gibi¹⁵ mademki dilbilgisi fonetik, morfoloji, sentaks ve semantikten oluşuyor, o halde bu dört bölümün birbirinden ayrılmaksızın bütün olarak ele alınıp incelenmesi gerekmektedir. Yani dil bilgisinin hangi bölümünü ele alırsak alalım onu anlambilimiyle bağdaştırmak zorundayız.

Bunun çok fazla karışıklığa yol açacağını da düşünmüyoruz. Sadece bir yöntem meselesi olmalı. Önemli olan dilin yapısını belirleyen temel kurallarını belirleyip onların bizi yönlendirmesine izin vermek. Ayrıca örneklendirmelerin mutlaka en az cümleye dayandırılmasına dikkat etmek gerekir. Örneğin; sesbilgisi ve biçimbilgisinde birim olarak *cümle* temel alınabilir. Ama söz diziminde birim olarak cümlenin alınmasının yetmeyeceği görüşündeyiz. Cümleleri anlam bağı kurdukları -adı ne olursa- bütünlük içinde değerlendirmek şarttır. Ertuğrul Yaman, Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları adlı kitabının sonuç bölümünde konuyu şöyle bağlamaktadır. *“Bu araştırmamızın bir önemli sonucu da cümleyi özellikle semantik yönden değerlendirirken onu sadece o yapı içinde değil, belki bir paragraf hatta sayfa içinde göz önüne almamız gerektiğidir. Daha önceki bir maddede cümlenin unsurlarının tek başına anlam ifade etmeyeceğini belirtmiştik. Aynı şekilde cümleler de tek başlarına değerlendirilemez. Çünkü cümleyi ele alırken başındaki ve devamındaki cümlelerin etkisini düşünmek gerekir. Metin içindeki her cümlenin sıralanışı, düşünce zincirinin halkaları gibidir. Hiçbir halka, gerçekte tek başına değerlendirilmemelidir. Nitekim aynı*

¹⁴ *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yayınları: 718, Ankara, 1999, s. 444-447.

¹⁵ y.z.e., s.448.

konuda N. Chomsky gibi bazı Batılı araştırmacıların “Cümleleri metin seviyesinde değerlendirmek gerekir.” şeklindeki görüşleri son derece isabetlidir.”¹⁶

Yaman’ın cümleleri paragraf içinde ele almalıyız ifadesini biraz netleştirmek istiyoruz. Cümleleri hem biçim hem anlam bağı kurduğu bütünler iinde¹⁷ ele almalıyız. Gerçi paragraf da aralarında anlamsal ilişki bulunan cümleler topluluğudur; ama aynı şey değildir. Bir paragrafta bir bütünün farklı iki, üç yanı sergilenebilir.

Cümle zmlenmeleri yaparken, bütün (yani CBB) içinde kullanılan ortak birimler yerine konup derin yapı, (dilın yapı kurallarının yönlendirilmesiyle) dikkate alınıp anlamsal ve biçimsel bağlar birlikte değerlendirilmelidir.

Bugün en büyük sıkıntımız, öğrencilerimizin hem de Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ğrencilerinin bildiklerini, gördüklerini, düşündüklerini ana dilleriyle anlatamamaları sorunudur. “Biliyorum, ama anlatamıyorum” çok acı olmakla birlikte bu gerçek, sağlıklı bir ana dili eğitimi verilememiş olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı dili konuşan insanlar arasında olmaması gereken; “ Beni anladınız mı?, Anlatabildim mi?, Beni yanlış anladınız galiba., Ay yanlış anladım.” vb. söylemleri sanırım dili anlamdan kopuk, yalnız biçimsel yanıyla öğretme çabalarının sonucudur. Gerek dil ğretiminde gerek dil incelemelerinde anlamla biçimin birlikte yürütülmesi, zaman içinde bizi arzulanan sonuçlara götürecektir.

SONUÇ

Dilin kendi temel işlevi içinde, iletişim aracı olarak anlaşılması anlayışının benimsenmesi, dil incelemelerinde biçimsel işlevin yanı sıra anlamsal işlevi gündeme getirmiş; hatta ilk plana geçmesini sağlamıştır. Her parçanın bir bütünden ayrıldığı ve yeniden parçaların uygun bir birleşmesinden anlamlı bir örgünün / bütünün oluştuğu gerçeği, dilin kendine özgü kuralları, eğilimleri olan bir dizge, bir sistem olduğunun dolayısıyla sözcük yığını olmadığının göstergesidir. O halde dil birlikleri arasındaki sıkı ilişkiden oluşan bu sistemin doğru algılanması, varlık nedenlerinin belirlenmesi, ancak biçimbirimlerin ait oldukları bütünler içinde hem anlamsal hem biçimsel işlevsel işlevleriyle birlikte ele alınmasıyla mümkün olacaktır.

¹⁶ Yaman, E., *Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları*, TDK Yayınları: 730, Ankara, 1999, s. 136.

¹⁷ Dilbilimde dilce, sözce, metin , text, textem, metinlik, tmcest adları verilen cümleler topluluğuna içeriğini daha iyi yansıtsın diye **cümleden büyük birlikler** adını verip kısaca CBB ile göstermeyi tercih ettik.